

YU ISSN-0352-5724/UDK 801(05)

ЗБОРНИК

МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

XXXVII

ПОСВЕБЕНО
ПРОФЕСОРИМА др ВЕРИ ЈЕРКОВИЋ И др ЈОВАНУ ЈЕРКОВИЋУ
ПОВОДОМ 65-ГОДИШЊИЦЕ ЖИВОТА

НОВИ САД
1994

КОНОТАТИВНИ АСПЕКТИ ЗНАЧЕЊА ЕКСПРЕСИВНЕ ЛЕКСИКЕ

(ЛЕКСИКОЛОШКО-ЛЕКСИКОГРАФСКИ ПРИСТУП НА КОРПУСУ
ИЗ РЕЧНИКА САНУ)

СТАНА РИСТИЋ

1. У овом раду биће представљени семантички садржаји стилски маркиране лексике која се у описној лексикографији означава различитим квалификаторима а која се у теоријским приступима обухвата термином експресивна лексика¹. Циљ оваквог приступа био је да се утврде релевантни параметри који установљавају општи експресивни принцип², на основу кога се у описној лексикографији одређене јединице издвајају не само од стилски неутралних јединица него и од јединица других видова маркираности. Показало се, наиме, да се опште карактеристике конотативне семантике експресивних јединица јављају и као параметри за одређивање квалификатора и видова експресивности. Њима би се могла регулисати и правила дефинисања ових јединица у описној лексикографији (чиме ћемо се бавити у другом раду који је у припреми).

2. Корпус из Речника САНУ, иако ограничен, дао нам је индикативне показатеље појава које су биле предмет нашег истраживања. На основу прегледа значења и потврда значења, у нашем корпусу нашле су се јединице са квалификаторима: *експресивно, разговорно, фијурајивно, колоквијално, шайировачки, фамилијарно, шаливо, иронично, подруљиво, презриво, јојрдно, њејоративно, хийкористично, њеснички, књиџки*, као и јединице чији су слични садржаји назначени у допунским деловима дефиниција. Пажљивим прегледом њихових семантичких садржаја и комуникативних функција установљено је да оне организују исти тип значења, које се у типологији лексичких значења издваја као емотивно лексичко значење³.

¹ О проблемима експресивне лексике и експресивности са структурно-језичког, семантичког и комуникативног аспекта исп. Zima 1961, Дешић 1982, Требска 1987. и Masłowska 1988. У литератури за сличне садржаје употребљавају се и различите модификације наведеног термина: експресивно-стилске и емотивне јединице значења (Мурат 1988), емоционално-експресивни елементи значења (Медникова 1988), а за исцрпнији списак сличних назива исп. Телия 1986, 11—12.

² О општим принципима за издвајање стилски маркиране лексике исп. Ристић (рад у штампи).

³ У питању је типологија која се заснива на типу мишљења и односа према реалијама стварности, а по којој се издвајају ови типови значења: дескриптивно (фактичко, спознајно, индикативно), аксиолошко (вредносно, оцењивачко — евалуативно) и емотивно (емоционално-експресивно, стилски маркирано). Исп. Телия 1986, 6—20.

3. Покушаћемо да представимо опште карактеристике емотивног лексичког значења.

У структури значења лексичких јединица издваја се емотивно значење од њиховог денотативног значења и чини конотативни део значења — конотацију. На општем семантичком плану конотативна семантика показује се сложенијом од денотативне и у погледу информације и у погледу елемената које садржи. Она садржи комплексну информацију: репрезентативну (издвајање објекта — неког његовог својства), вредносну (оцењивање тог својства као доброг или лошег), емотивну (исказивање емоционалног односа према тако оцењеном својству у смислу одобравања или неодобравања) и стилску (употребна вредност). Сложеност конотације испољава се и у елементима које садржи: субјекта оцено, објекта оцено, критеријуме оцењивања, тачке вредновања и оцено. Зато се овакви садржаји, па и емотивни, не могу представљати само као маркирани према немаркираним, него као посебни садржаји који одражавају неки вид стварности и који могу да чувају информације о тој стварности. Лексичке јединице као носиоци оваквих садржаја јесу посебне јединице значења а не само стилски маркиране варијанте неутралних јединица. Њихова функција у комуникацији не може се свести само на операциону улогу средства за могуће експресивно деловање на реципијента⁴.

4. Наведене конотативне особености емотивног значења експресивне лексике испољавају се на језичком плану као семантичке, прагматичке и стилске карактеристике које се на одговарајући начин морају представити у лексикографији. Многе од њих имају своје језичко-структурне показатеље (семантичка и семантичко-морфолошка деривација⁵ и композиција нарочитог типа, творбено немотивисана номинација необичне гласовне структуре, карактеристична синтаксичко-семантичка и морфолошка својства и сл.)⁶, што олакшава одређивање и типизирање начина дефинисања експресивне лексике.

5. Експресивна лексика одликује се другостепеном (секундарном) номинацијом у којој језички знак не именује класу реалија него оно што се из класе издваја и што је нетипично за реалију као такву. Издвојени објекат одражава неко периферно својство које се уводи у дескрипцију и служи само као средство преко кога се на основу когниције преносе сложени комуникативни садржаји (исказивање емотивне оцено и експе-

⁴ На теоријском плану и овај проблем је разрешен наведеном типологијом лексичких значења, која се, поред осталог, бавила и анализом номинационих јединица у исказу, при чему је запажена повезаност природе значења номинационих јединица и смисаоне стране исказа. Исп. Телия 1986, 6—15.

⁵ Термине семантичка и семантичко-морфолошка деривација узимамо према Гортан — Премк 1993, 23—28.

⁶ По регуларности наведених показатеља реализованих у лексичком систему овај вид експресивности издваја се као лексичка експресивност, за разлику од контекстуалне (стилске) експресивности (Zima 1961), која се на лексичком плану реализује нерегуларно (оказионално). Ова друга може се временом стабилизovati и укључити регуларно у лексички систем. И емотивна конотација, која је у основи семантичког садржаја експресивне лексике, издваја се као лексичка од других типова конотације (културне нпр.) које немају формалне показатеље у лексичком систему (исп. Толстой 1993, 163).

сивно деловање). Издвојени објекти не улазе у концептуалну слику света него као квазистереотипи учествују у грађењу језичке слике света једне језичке заједнице. Они се у таксономски систем језика уводе јединицама другостепене номинације у које спадају и експресивне номинације. Ове јединице носе и чувају информације о језичкој слици света за разлику од јединица примарне номинације које носе и чувају информације о концептуалној слици света. Експресивне јединице као јединице другостепене номинације уводе у дескрипцију некритеријска обележја која се на семантичком плану реализују као конотативне компоненте значења за разлику од јединица примарне номинације које у семантику денотативних компонента уводе само критеријска обележја.

6. Са ономасиолошког аспекта у основи номинације експресивне лексике је емоционално стање субјекта говора које се као стимул избора реализује актом вербализације — номинације. Овим актом исказује се емоционални однос према издвојеном објекту — неком његовом својству са циљем да се постигне одговарајуће деловање на реципијента. То се чини на такав начин да се у говору јасно испољава субјективност таквог односа у смислу одобравања/неодобравања. Емоционални однос заснива се на објективној оцени о томе шта је добро а шта лоше, што овакве садржаје на општијем плану повезује са оцењивањем као видом модалности и што их издваја као емотивну модалност. Емотивна модалност значењу (и исказу) даје ефекат експресивности због чега се издваја и као експресивна модалност за разлику од објективно оцењивачке (денотативне) модалности која такве ефекте нема⁷.

Лексичке јединице са оваквом модалношћу испуњавају експресивну функцију језика и уврштавају се у ред експресивних јединица. Субјективни однос и експресивна функција дају овим јединицама стилску изражајност (обојеност), па се са стилског аспекта може говорити и о употребној вредности ових јединица, и то о одабраној употреби у говору, усмереној тако да делује на реципијента. Сам избор језичких средстава уноси у номинацију позитиван или негативан стилски ефекат, што се прима и као одговарајући функционално-стилски сигнал. Између експресивно-емотивних садржаја и функционално-стилских сигнала постоји узајаман однос, чија се усмереност у интерпретацији експресивних јединица може двојачко представити: као емотивна маркираност или као стилска маркираност. У првом случају полази се од емотивног садржаја који одабраном средством даје експресивни ефекат, што се на стилском плану реализује као одговарајући функционално-стилски сигнал. У другом случају полази се од примарности избора језичког средства као функционално-стилског сигнала са експресивним ефектом, што се на семантичком плану реализује као одговарајући емотивни садржај⁸.

⁷ О карактеристикама наведених типова модалности исп. Телия 1986, 21—48. На комуникативном плану — на плану интерпретације експресивна модалност се реализује као необичност именовања (или по гласовном склопу — инхерентна експресивност или по семантичком садржају — адхерентна експресивност (исп. Zima 1961).

⁸ О узајамности емотивног садржаја и необичног именовања као функционално-стилског сигнала исп. Zima 1961. и Телия 1986, 121—125.

7. Конотативна природа емотивног значења експресивне лексике намеће лексикографском приступу релевантност прагматичких и когнитивних аспеката као комуникацијских фактора тог значења.

Свако оцењивање, па и емотивно је прагматичка стварност која се преко избора знака испољава као позитиван или негативан однос према реалијама стварности. У поступку оцењивања не узима се цео издвојени објекат — квазистереотип него неко његово периферно, али за субјекта оцене животно важно, својство. Оно се на скали оцене, према утврђеним еталонима, објективно вреднује као добро или лоше а субјективно као одобравање или неодобравање. Ово оцењивање већ оцењеног својства, иако субјективно, није произвољно јер се заснива на когнитивној представи о свету и емоционалним утисцима о њој. Субјекат емотивне оцене „модулирајући” свој „стереотип” мора применити систем стандарда, норми који важе у датом језичком колективу. Једном речју мора говорити „језиком” колектива, мора применити одговарајућу комуникацијску компетенцију ако жели да оствари потребну комуникацију. Емотивну оцену „објективизују” још неки фактори комуникације: однос субјекта према објекту, улога субјекта у комуникацији, циљ комуникације, ситуација и сл.

8. Експресивна лексика показује своје особености и на синтаксичко-семантичком и морфолошком плану. Индикативан показатељ особености на синтаксичком плану је другостепена функција предикативног типа у исказима са значењем идентификовања и обраћања (ословљавања). Други синтаксичко-семантички и морфолошки показатељи особености експресивних јединица (који се јављају као последица потискивања денотативних и граматичких компонената из њиховог лексичког значења) су: уобичајено повезивање са другим јединицама у различитим синтагматским и синтаксичким функцијама, уобичајене одредбе, допуне, објекти и сл.; карактеристични облици: вокатив, императив и сл.

9. Јединице експресивне лексике на творбеном плану показују различите типове номинације⁹. Именовање код јединица адхерентне експресивности¹⁰ реализује се као семантичка деривација која се одликује преношењем имена са једног садржаја на друге. То се остварује на основу аналогije преко тропа и фигура (метонимијом, метафором и поређењем)¹¹. Овде спадају секундарне номинације типа: *мачка, мајмун, мици; мајка, жена; месар, масер; жсеравица, ојањ, вајира, муња; манија, куја; баво, бој, анбео; дуца, срце, снаја; лек, мед, млеко, мелем; млеици, млаици, мериици; мали, млечно* и сл.¹². Оне су усмерене на екстензионале поређења и дају им улогу квазистереотипа језичке слике света, који као

⁹ О творбеним типовима лексичке експресивности исп. Zima 1961, Дешић 1982 и Masłowska 1988.

¹⁰ О карактеристикама адхерентне експресивности и о њеним типовима исп. Zima 1961, 10—11, 43—83, 111—116.

¹¹ О адхерентној експресивности насталој метонимијом и метафором исп. Masłowska 1988, 14—81.

¹² Номинације овог типа разврставају се према областима којима припадају реалије које се именују (исп. Zima 1961, 55—74).

симболи одсликавају а не означавају одређене реалије¹³. Улога квазистереотипа у номинацији је да на скалу оцене уведе некритеријска обележја која се емоционално вреднују као прихватљива или неприхватљива према објективно утврђеним еталонима о „добром” и „лошем”. На језичком плану они у таксономске јединице уносе сложене комуникацијске садржаје који се у лексичком систему организују као посебан вид значења — као конотација.

Јединице инхерентне експресивности одликују се формалним показатељима своје необичности за разлику од јединица адхерентне експресивности које ту необичност показују само на семантичком плану. То су нарочити типови афиксалне деривације (семантичко-морфолошка деривација), композиције и творбено немотивисане номинације необичног гласовног склопа¹⁴. Илустроваћемо их јединицама типа: *маџинаџ*, *манџуџ*, *мариџа*, *мајџор*, *мајџораџ*, *млајџиџума*, *миџобриџник*, *миџуџало*, *миџиџско*, *махаџка*, *миџуџа*, *маџкодер*, *мајџковиџ*, *наклајџиџа*, *млаџкоџа*, *млајџа-рајџи*, *мандрџајџи*, *наклајџиџи се*, *макнџиџи*, *марнџиџи* и сл. Овде спадају и деривационе јединице аугментативног и деминутивног типа које регуларно реализују пејоративна и хипокористична значења и које се традиционално сврставају у експресивну лексику. Ове таксономске јединице, за разлику од предходних, директно (без екстензионала) повезују се са квазистереотипима. По нашем увиду у проблем друге разлике између наведених видова номинације не показују се релевантним на плану општих семантичких карактеристика експресивне лексике.

Београд

ЛИТЕРАТУРА

1. Гортан—Премк 1993 — Гортан—Премк Даринка, „О регуларности семантичког варирања”, *Јужнословенски филолоџ* XLIX, 23—28.
2. Дешић 1982 — Дешић Милорад, „Експресивна лексика у српскохрватском језику”, *Научни састџанак славистиџа у Вукове дане* 11/2, Београд 1982, 71—85.
3. Zima 1961 — Zima Jaroslav, *Expresivita slova v současně češtině*, Studie lexikologická a stylistická, Nakladatelství Československé akademie věd, Praha, 1961.
4. Masłowska 1988 — Masłowska Ewa, *Derywacja semantyczna rzeczowników ekspresywnych*, Prace Slawistyczne 73, Wrocław. Warszawa. Kraków. Gdańsk. Łódź, Zakład Narodowy imienia Ossolińskich. Wydawnictwo Polskiej akademii nauk, 1988.
5. Медникова 1988 — Медникова Э. М., „Адекватность лексикографических помет стилистическим характеристиками слова”, *Словарные катџегории* (сборник статей), Москва „Наука”, 1988, 145—150.
6. Мурат 1988 — Мурат В. П., „Стилистическая система современного русского языка по данным „Словаря русского языка” С. И. Ожегова Изд. 14-е, 1982, *Словарные катџегории* (сборник статей), Москва „Наука”, 1988, 134—139.
7. Ристић 1993 — Ристић Стана, „Лексичке јединице као носиоци стилске информације” (реферат прочитан на XXIII Научном састанку слависта у Вукове дане, Београд 1993, а примљен је за штампу у истоименом зборнику).

¹³ О симболичној природи значења експресивне лексике и о секундарно симболичној природи сличних значења исп. Телия 1986, 46 и Толстой 1993, 163—165.

¹⁴ О карактеристикама инхерентне експресивности и њеним типовима исп. Zima 1961, 10—11, 12—42, 110—111 и Masłowska 1988, 82—124.

8. РСАНУ — *Речник српскохрватској књижевној и народној језика*, Српска академија наука и уметности, Београд.
9. Телия 1986 — Телия В. Н., *Коннойийтиивный аспект семантики номинативных единиц*, Москва „Наука”, 1986.
10. Толстой 1993 — Толстой Н. И., Толстой С. М., „Слово в обрядовом тексте (культурная семантика слов *vesel-)”, *Славянское языкознание*, XI Международный съезд славистов, Братислава, сентябрь 1993 г., Доклады российской делегации, Москва „Наука”, 1993, 162—186.
11. Trębska 1987 — Trębska Anna, „Polskie prace dotyczące ekspresywności — przegląd problematyki”, *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis Facultas philosophica, Philologica* 56, *Slavica olomucensia* VI, Praha, 1987, 177—184.